

Віра Фрис,

канд. іст. наук, доцент Українського Католицького Університету (м. Львів)

Книгознавчі студії академіка Ярослава Ісаєвича

Стаття присвячена творчому доробку в книгознавчій царині відомого вітчизняного вченого, академіка Ярослава Ісаєвича, а саме – становленню книгознавчих інтересів ученого, його напрацюванням у галузі історії вітчизняної книги та книговидання, друкарства загалом і окремих друкарень зокрема.

К л ю ч о в і с л о в а: Ісаєвич Я., книгознавство, книговидання, друкарство, каталог стародруків.

Ярослав Дмитрович Ісаєвич (1936–2010) залишив по собі багато наукових розвідок у різних галузях історичного знання, оскільки його спектр зацікавлень був надзвичайно широким. Але при всій багатопрофільності досліджень вченого, чи не найбільш вагомими є його книгознавчі студії. Маємо всі підстави стверджувати, що серце Я. Ісаєвича належало українській книзі, якою, судячи з усього, він захопився, як сам потім зізнався, випадково, ще наприкінці 50-х – початку 1960-х рр. мину-

лого століття. Загалом, творчій спадщині академіка присвячена не одна стаття як у друкованих виданнях, так і в Інтернеті [21–24], однак у пропонованій статті ставиться мета дослідити творчий доробок академіка саме у галузі книгознавчих студій.

Публікацій, присвячених дослідженню книг, друкованих на українських теренах, які проводилися до кінця 50-х років ХХ ст., не бракувало. Але від початків моїх зацікавлень, а згодом і праці над стародруками (ними я займалася, працюючи в Музеї Івана

Федорова) і до більш пізніх часів, у сумнівних випадках чи просто сумнівах, що виникали стосовно певних моментів друкарства в Україні загалом чи якогось епізоду, що стосувався видання конкретного стародруку, для розв'язання суперечки неодмінно хтось та казав: «А що каже з цього приводу Ісаєвич?», і ми починали шукати у публікаціях Ярослава Дмитровича. Коли ж не знаходили відповіді в оприлюднених працях, то телефонували істориків. Він охоче пояснював, розповідав, у крайньому разі, міг дати підказку, де необхідний матеріал висвітлено чи, навпаки, радив зайнятися більш глибоким дослідженням цього питання, оскільки ним ще ніхто не займався. Це був незаперечний авторитет, який чудово орієнтувався практично в усіх питаннях та нюансах історії українського книговидання і друкарства. І не лише в історії друкарства, але й розвитку книги, книгописання на українських теренах від найдавніших часів.

Починав Я. Ісаєвич з ґрунтовних досліджень збереженого джерельного матеріалу і протягом всього життя не оминав нагоди попрацювати в архівах України, Польщі, Росії, результатом чого стала ціла низка публікацій. І чи не першим окремим виданням стала його брошура 1964 р. «Першодрукар Іван Федоров на Україні» [10]. У тому ж році у Москві завершували формування колективної монографії «400 лет руського книгопечатания. Т. 1. Русское книгопечатание до 1917 года. 1564–1917» [20]. У цей збірник Я. Ісаєвичу було запропоновано подати два розділи: «Книгопечатание во Львове XVI–XVII вв.» та «Книгопечатание во Львове XVIII в.» [20, с. 73–78, 218–221].

У 1965 р. молодого вченого запрошують до складу авторського колективу збірника «Книга і друкарство на Україні», до якого він, у співавторстві з відомим дослідником книги Г. Колядою, готує розділ «Друкарська справа на західноукраїнських землях (XVI–XVIII ст.)» [19, с. 42–69].

Наступне видання було результатом не лише роботи в архівах, але й у бібліотеках з колекціями стародруків, які збереглися, – «Львівські видання XVI–XVIII ст. Каталог» [6]. Важливо відзначити, що інформація в цьому посібнику ґрунтується значною мірою на архівних матеріалах, які значно розширюють звичні на той час параметри, присутні в описах видань у каталогах стародруків, а саме – подаються дані з архівних документів про тиражі видань, друкарів та ін.

Продовжуючи тему каталогів, не можна не згадати дійсно титанічну працю, яку Ярослав Ісаєвич проробив спільно з проф. Якимом Запаском, укладаючи фундаментальний ілюстрований каталог у трьох томах – «Пам'ятки книжкового мистецтва. Ка-

талог стародруків, виданих на Україні» [3]. У виданні вперше і з максимальною повнотою подано описи усього масиву книг (кирилицею та латинськими шрифтами), виданих в Україні від початку застосування на наших теренах друкарського верстата і до кінця XVIII ст., і про які було відомо на час роботи над каталогом. Автори описали видання, працюючи у багатьох сховищах, знайомлячись з фондами збережених стародруків у бібліотеках та музеях Радянського Союзу, Польщі, Румунії та інших країн так званого соціалістичного табору. Були враховані й видання, про які дослідники знали лише за публікаціями чи згадками в літературі і які до часу виходу в світ томів каталога їм виявити не вдалося.

Відразу після виходу у світ каталог набув широкої популярності серед фахівців, працівників відділів стародруків у бібліотеках, колекціонерів, краєзнавців, молоді, яка виявляла інтерес до історії свого краю. Сучасне захоплення стародруками у середовищі бібліотечних працівників, своєрідне змагання між бібліотеками та книгосховищами в описуванні скарбів, які є у їхньому розпорядженні, приносять сьогодні надзвичайні результати і є відгуком на появу каталога Запаска – Ісаєвича. Ми повинні погодитися, що, інформуючи громадськість про виявлення якогось, досі невідомого, друку, підкреслюючи вагомість та ексклюзивність своєї знахідки, вказуючи, що «дане видання не зафіксоване в каталозі Запаска – Ісаєвича», дослідник, навіть не усвідомлюючи того, підкреслює значущість цього каталога, визнає його унікальним мірилом дослідженості стародруків. І це цілком справедливо, адже у каталозі Запаска – Ісаєвича представлено десятки видань, які на той час або не були зафіксовані у бібліографії, або про них подибувалися скупі відомості непевного характеру, і при атрибутуванні дослідники не завжди мали на що опертися навіть для порівняння наявних у них дефектних примірників чи фрагментів. І хоч тираж цього видання був досить значним, на сьогодні воно є бібліографічною рідкістю.

Продовженням «каталожної» праці академіка став «Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України». (вип. 1), укладений разом з Вірою Фрис [18].

Повертаючись до публікацій архівних документів, якими опікувався Я. Ісаєвич, не можемо не згадати такий збірник документів, як «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.)» [11]. До нього увійшли унікальні документи, що висвітлюють найдавніші моменти історії українського друкарства до середини XVII ст. і які лягли в основу багатьох подальших досліджень.

Тут бачимо Я. Ісаєвича у складі упорядників як автора передмови, приміток. Він виступає і у ролі укладача переліків друкарень та працівників друкарень.

Визначним етапом книгознавчих студій української друкованої книги Ярослава Дмитровича була праця «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» [8], в якій Івана Федоровича «вписано» в контекст культурного тогочасного процесу на українських теренах.

Ця книга та консультації Я. Ісаєвича стали основою, на яку фахівці спиралися при побудові Музею Івана Федорова у Львові, а згодом і незамінним матеріалом для укладання текстів екскурсій не лише для працівників музею. Про популярність, затребуваність цього дослідження говорить і те, що дуже скоро його тираж розійшовся, і видавництво вже через вісім років перевидало книгу (з виправленнями та доповненнями, зробленими автором) [9]. Зауважимо, що у радянський період нашої історії таке швидке перевидання наукового історичного дослідження про будь-який аспект ранньомодерного часу в Україні було досить незвичною практикою.

У 1977 р. Я. Ісаєвич успішно захистив докторську дисертацію на тему, підкореговану в Москві в душі «дружби братніх народів»: «История книгопечатания на Украине и его роль в межславянских культурных связях» [14]. Працюючи над дисертацією, вченому доводилося балансувати між офіційною (московською) теорією та наявним фактичним матеріалом, аби і дослідження реальні подати, і не вийти за межі панівної ідеології.

Аналогічно автор діяв і при написанні книги «Премники первопечатника», що вийшла у Москві [15]. Вона стала наступним кроком у дослідженні друкарства в Україні. Тут Я. Ісаєвич аналізує подальший розвиток друкарства в Україні та діяльність основних видавничих осередків після смерті Івана Федоровича. Це вагома праця з послідовним викладом історії книговидання та діяльності друкарень написана на основі багатого архівного матеріалу.

Згодом виходять друком дослідження «Видання Івана Федорова» [4] з детальним описом видань друкаря та «Літературна спадщина Івана Федорова» [5], де автор детально аналізує післямови видань Івана Федоровича як самостійних творів видавця.

Додатковим виданням, що побачило світ на хвилі популяризації інформації про розвиток друкарства на наших теренах та підвищеного інтересу до перебування Івана Федоровича в Україні, можна назвати путівник «Місцями Івана Федорова на Україні» [7]. Співавторами Я. Ісаєвича тут виступили Марія Видашенко, тодішній завідувач Музею Івана Федорова у

Львові, і Орест Мацюк, відомий архівіст, знавець давніх фортифікаційних укріплень та краєзнавець. Цей путівник і дотепер не втратив своєї актуальності.

Про українське книговидання Я. Ісаєвич вміщує розвідки й у розділах, які він готував до п'ятитомного видання «Історія української культури» [16, 17].

Особливе місце у творчій спадщині Я. Ісаєвича займає фундаментальне дослідження «Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми» [12], присвячене розвитку книгописання, книговидання та друкарства на тих землях, де здавна жили предки українців і де на основі інтеграції протоукраїнських етнічних груп сформувалися український народ і українська нація. У цій праці введено в науковий обіг низку досліджень таких авторів, як Дмитро Бучинський, Лев Білас, Любомир Винар, які до того не використовувалися у вітчизняній науці. Водночас Я. Ісаєвич вказує на неточності, поверхові оцінки в оприлюднених розвідках, зокрема у працях Івана Огієнка, але робить це з повагою до дослідників.

Усвідомлюючи, що складно робити виклад про друковану книгу не вказуючи її витоків, вступний розділ Я. Ісаєвич присвятив рукописній книзі, де наголосив на тому, що Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр. є найдавнішим датованим рукописом доби Київської Русі, хоча є й збережені фрагменти інших рукописних кодексів, які експерти, аналізуючи кодикологічні особливості цих фрагментів, їх мовні особливості, датують більш раннім часом, ніж згаданий датований переписувачем рукопис.

Особливу увагу у монографії приділено зародженню та становленню українського книговидання, яке бере свій початок не від влаштування друкарні, а від першої друкованої книги українського автора. Належне місце відведено також започаткуванню кириличного друкарства, друкарням у Львові, Острозі, підготовці видань до друку. Вчений доводить, що на початковому етапі видання книг у кожній з друкарень їх закладали енергійні люди, які фінансували створення друкарні, закупували матеріали, необхідні для її урухомлення, а також згуртовували навколо себе інтелектуальні сили для підготовки текстів до друку. Я. Ісаєвич переконливо аргументує легендарний характер тверджень про започаткування друкарства, яке нібито заснував чи то Швайпольт Фіоль у Грушеві, чи то Степан Дропан у Львові, а також про не менш легендарні початки київського книговидання у XVI ст. Заторкує й питання книговидання до приїзду у Львів Івана Федоровича. Це аж ніяк не применшує його значення в історії української книги, особливо, якщо врахувати, що він започаткував безперервне друкування книг на наших теренах.

Автор ретельно досліджує роботу друкарень України на зламі XVI–XVII ст., зокрема книговидавничу діяльність Острозької академії, Святоуспенського Ставропігійського братства у Львові, єпископської друкарні у Стрятині та Крилосі, торкається питань зародження друкування латинським шрифтом в Україні, значення друкування латинським шрифтом латинською та польською мовами на наших теренах, зокрема у Замості. Про друкарів Я. Ісаєвич говорить як про діячів культури, адже вони перебували у тому культурному середовищі, в якому функціонувала книга, вони були його творцями. Велику увагу приділено розвитку друкарства в Україні у першій половині XVII ст. та виникненню нових видавничих та друкарських осередків аж до XVIII ст. включно. Інтерес викликають факти про роботу Тимофія Вербицького в друкарні Кирила Ставровцевого, про Михайла Сльозку, Унівську друкарню.

Дослідники, які перед тим викладали історію книжної справи на українських теренах, подавали матеріал, групуючи його за регіонами – окремими центрами, Я. Ісаєвич же виокремив в історії українського книговидавництва періоди, послідовно прослідкувавши загальні тенденції. Це дало можливість вченому подати широку загальну картину і в межах періодів показати специфіку окремих регіонів. Значний науковий інтерес становлять підрозділи про організацію книговидавництва, поліграфію і оформлення, про тематику видань, у т. ч. німецькою, польською, єврейською мовами, періодику, підручники та про книгорозповсюдження. Автор обґрунтовує правомірність застосування термінів «книговидавництво» і «друкарство», адже саме ці терміни властиві українській мові з XVI ст. і передають суть тих процесів, про які йдеться в книзі. У дослідженні багато говориться про мову книг, робляться переконливі узагальнення. На відміну від дотеперішніх праць, де висновки будуються на окремих, знакових виданнях, Я. Ісаєвич узагальнює дані на підставі аналізу всіх видань, які на той час були взяті на облік у згаданому вже каталозі Запаска – Ісаєвича, та нових уточнень, котрі учений ретельно збирав і брав на облік, і наводить статистику за друкарнями, мовою, тематикою. Надзвичайно важливими є авторські висновки про типологічні подібності українського і західноєвропейського книговидавництва, вплив на російську книжку, а також побіжний огляд тодішнього (на 2002 р.) стану та перспектив українського книговидавництва.

Праця несе в собі відбиток й інших зацікавлень автора, зокрема культурологічних, – книга фактично є нарисом історії культури, в якій висвітлюються релігійна думка, освіта, наука. Загалом, праця

Я. Ісаєвича вийшла у дуже потрібний момент, коли наш інформаційний простір наводнили урапатріотичні публікації, в яких радикальні чи екзотичні твердження побудовані скоріше на основі патріотичного хотіння, а не на реальних фактах. Такі твердження викликають сумнів, легко спростовуються дослідниками, які «сидять» у темі, і, що найбільш прикро, породжують злорадні закиди політичних опонентів у неспроможності якісно дослідити свою історію без патріотичних фантазій. Тому книга Я. Ісаєвича стала в пригоді багатьом дослідникам, студентам та всім, хто виявляє інтерес до історії книги в Україні, і ще довго буде потрібна вченим, оскільки спирається на міцну наукову основу.

Проблеми книговидавництва заторкуються Я. Ісаєвичем не лише у монографіях, присвячених вказаній тематиці. Упродовж усієї своєї наукової діяльності, особливо в галузі української культури ранньомодерного та модерного часу, вивчаючи різні рухи та явища, вчений не уникав можливості приділити увагу і книзі у досліджуваному середовищі. Так, розробляючи таке цікаве явище, як братський рух, він у монографії «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.» [1] не оминає й питань книговидавництва та книгорозповсюдження братськими організаціями.

У книзі «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.» [2], що стала для молодих дослідників орієнтиром у подальших пошуках, Я. Ісаєвич практично пропонує не лише джерела до вивчення історії України ранньомодерного часу, але й окреслює нові напрями історико-культурних досліджень вказаного періоду. Не оминає «книжної» теми науковець і у праці «Юрій Дрогобич» [13], присвяченій діяльності людини, яка, поміж іншим, стала й першим вітчизняним автором друкованої книги.

Величезний масив дослідницьких напрацювань книгознавчого характеру Я. Ісаєвича розпорошений по публікаціях у різних збірниках, у періодичних виданнях, які ми тут не в змозі детально проаналізувати. Можна лише зауважити, що інтерес вченого сягнув найширшого спектра досліджень не тільки з історії книговидавництва, друкарства, становлення та розвитку окремих друкарень на українських теренах. Активно вивчав Я. Ісаєвич і наповненість давніх бібліотек, зокрема братських [21, 22]. Зрештою, останньою працею, яку написав у своєму житті академік, була стаття про Почаївське видавництво та друкарню [23].

Не можна забувати й про довгий перелік рецензій, які не втомлювався писати Я. Ісаєвич на каталоги, статті, монографії, де оприлюднювалися дослідження з історії книги в Україні, про його участь у реда-

гуванні профільних видань, про керівництво науковими дослідженнями своїх учнів. Адже завдяки цій творчій роботі вчений мав змогу справляти вплив на формування перспективних наукових напрямів у книгознавчих дослідженнях в Україні.

Підсумовуючи, можна з впевненістю сказати, що творчий доробок академіка Ярослава Дмитровича Ісаєвича й надалі залишатиметься актуальним для дослідників українського книговидання.

Список використаних джерел

1. *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ, 1966. – 248 с.
2. *Ісаєвич Я.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – Київ, 1972. – 144 с.
3. *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1 (1574–1700). – Львів, 1981. – 136 с.; їх же: Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2 ч.1 (1701–1764). – Львів, 1984. – 132 с.; їх же: Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2, ч. 2 (1765–1800). – Львів, 1984. – 128 с.
4. *Ісаєвич Я.* Видання Івана Федорова. – Львів, 1983. – 208 с.
5. *Ісаєвич Я.* Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – 192 с.
6. *Ісаєвич Я.* Львівські видання XVI–XVIII ст.: каталог. – Львів, 1970. – 50 с.
7. *Ісаєвич Я.* Місцями Івана Федорова на Україні: путівник. – Львів, 1982. – 124 с.
8. *Ісаєвич Я.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – 152 с.
9. *Ісаєвич Я.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Видання 2-е, доповнене. – Львів, 1983. – 156 с.
10. *Ісаєвич Я.* Першодрукар Іван Федоров на Україні. – Київ, 1964. – 35 с.

11. *Ісаєвич Я.* Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): зб. документів. – Київ, 1975. – 344 с.

12. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми. – Львів, 2002. – 516 с.

13. *Ісаєвич Я.* Юрій Дрогобич. – Київ, 1972. – 124 с.

14. *Ісаєвич Я.* История книгопечатания на Украине и его роль в межславянских культурных связях (XVI – первая половина XVII в.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Москва: Московский государственный университет им. М. Ломоносова, 1977. – 36 с.

15. *Ісаєвич Я.* Преємники первопечатника. – Москва, 1981. – 192 с.

16. *Історія української культури: У 5 тт. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть.* – Київ, 2001. – 847 с.

17. *Історія української культури: У 5 тт. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть.* – Київ, 2001. – С. 743–813.

18. *Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Вип. 1: Видання Івана Федорова / передмова Я. Ісаєвич, упор. Я. Ісаєвич, В. Фрис.* – Львів, 1993. – 74 с.

19. *Книга і друкарство на Україні.* – Київ, 1965. – С. 42–69.

20. *400 лет русского книгопечатания. Т. 1. Русское книгопечатание до 1917 года. 1564–1917.* – Москва: Наука, 1965. – 664 с.

21. *Ярослав Ісаєвич. Бібліографічний покажчик.* – Львів, 1999. – 195 с.

22. *Ярослав Ісаєвич. Бібліографія 1999–2005 / упор. Л. Горішня, Б. Пікулик.* – Львів, 2006. – 16 с.

23. <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhen-nya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaievi-initsiatory-ta-vykonavtsi>

24. <http://historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorich-noji-nauki-v-ukrajini/1859-volodymyr-pryshliak-yaroslav-isaievych-nomen-est-omen>

Стаття надійшла до редакції 02.06.2016 р.

UDC 002.2:929(477)Ісаєвич

Vira Frys,

Associate Professor, Ukrainian Catholic University

BIBLIOLOGICAL RESEARCH OF ACADEMICIAN YAROSLAV ISAIEVYCH

This article is dedicated to the research of the academical heritage in the field of book publishing of Yaroslav Isaievych: formation his bibliological interests as a scholar, areas he was interested in, especially in genesis of book publishing studies in domestic historical studies of books and publishing, development of printing houses and publishing in general and printing centres in particular. In this article main monographic studies of Yaroslav Isaievych was analyzed, its novations, and great benefit, which they offer as a training material, as well as being a source for new directions in the study of historical and cultural heritage in Ukraine, as well as was given an assessment of the researcher catalogs (also issued as co-author).

К е у о р д с: Yaroslav Isaievych, book publishing, printing, printing houses, research

УДК 002.2:929(477)Ісаєвич

Вера Фрис,

канд. ист. наук, доцент Украинского Католического Университета (г. Львов)

КНИГОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АКАДЕМИКА ЯРОСЛАВА ИСАЕВИЧА

Статья посвящена анализу научного наследия академика Ярослава Исаевича в области изучения книжного дела в Украине. Проанализированы основные монографические работы Я. Исаевича, отмечено их новаторство, их огромная польза как учебного материала, как источника новых направлений в исследовании историко-культурного наследия в Украине. Также дана оценка каталогам исследователя.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Исаевич Я., книговедение, книгоиздание, печатное дело, каталог старопечатных изданий.